

УДК 811.161.3

Я.Р. Самуйлік

канд. філал. навук, дац. каф. беларускай і рускай моў
Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта
e-mail: yroslav551@rambler.ru

ЦЭНТРАЛЬНАЦЕЛЯХАНСКАЯ ПАДГРУПА ПАЎНОЧНАБРЭСЦКІХ ГАВОРАК: ЛІНГВАГЕАГРАФІЧНЫ АСПЕКТ

У артыкуле на матэрыялах «Атласа гаворак Выганаўскага Палесся» разглядаюцца найбольш тыповыя фанетычныя, марфалагічныя і лексічныя асаблівасці і спецыфічныя рысы цэнтральнацеляханскай падгрупы паўночнабрэсцкіх гаворак, якая пашырана на асноўнай (цэнтральнай) частцы даследаванага рэгіёна. Выганаўскае Палессе – рэгіён у міжрэччы Ясельды (левы прыток Прыпяці) і Шчары (левы прыток Нёмана). Адміністрацыйна гэта паўднёвая частка Івацэвіцкага раёна (Целяханічына) і сумежныя тэрыторыі Пінскага і Ганцавіцкага раёнаў. Геаграфічна і гістарычна дадзены рэгіён займае своеасаблівае прамежкавае становішча паміж тыповым Заходнім Палессем і Панямоннем, а ў этнаграфічным аспекце з’яўляецца месцам сутыкнення чатырох буйных гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў Беларусі: Паўночна-Заходняга, або Панямоння, Цэнтральнай Беларусі, Усходняга Палесся і Заходняга Палесся. У лінгвістычным плане тэрыторыя Выганаўскага Палесся – пераходная зона паміж гаворкамі Панямоння і Заходняга Палесся.

Цэнтральнацеляханская падгрупа паўночнабрэсцкіх гаворак упершыню была вылучана намі ў «Атласе гаворак Выганаўскага Палесся» (2013) [1, карта № II]. Яна суадносіцца з паўночнапалескім дыялектным тыпам [2; 3].

У агульнай колькасці для «Атласа гаворак Выганаўскага Палесся» былі абследаваны гаворкі 34 населеных пунктаў: у Івацэвіцкім – 23, Пінскім – 4, Драгічынскім – 2, у Ганцавіцкім, Кобрынскім, Столінскім, Клецкім і Жыткавіцкім раёнах – па адным населеным пункце. Аўтарам асабіста сабраны дыялектны матэрыял у 26 вёсках і гарадскім пасёлку (мястэчку) Целяханы. Шэсць населеных пунктаў па нашай просьбе абследавалі навуковыя супрацоўнікі НАН Беларусі (Ф.Д. Клімчук, П.А. Міхайлаў, Т.В. Кузьмянкова, В.Л. Вярэніч, М.А. Саскевіч), адзін – выкладчык Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта М.М. Аляхновіч. Сетка атласа складаецца дзвюх частак: асноўнай (26 населеных пунктаў) і дадатковай (8 населеных пунктаў). Апытванне праводзілася па спецыяльна распрацаванай праграме пад назвай «Як у вас гавораць?», што ўключала 117 пытанняў, з іх 38 – па фанетыцы, 33 – па марфалогіі і 46 – па лексіцы. Як правіла, апытваліся інфарматары ад 40 да 90 гадоў, якія з’яўляліся карэннымі жыхарамі (аўтахтонамі) канкрэтнага населенага пункта.

У «Атласе гаворак Выганаўскага Палесся» ўсяго 253 карты, у тым ліку ўступныя – 12 (агульныя – 4, гістарычныя – 8), лінгвістычныя – 241. На ўступных картах пададзена сучаснае адміністрацыйнае дзяленне гэтай тэрыторыі (№ I), карта сучаснага дыялектнага члянэння гаворак рэгіёна (№ II), карта этнаграфічных рэгіёнаў (№ III; па В.С. Цітову); пашырэнне лясных і балотных масіваў у сярэдзіне XX ст. (№ IV), гістарычныя карты (№ V–XII). Лінгвістычныя карты прысвечаны фанетыцы (56 карт, з іх 24 – вакалізму і 32 – кансанантызму), марфалогіі (33 карты), лексіцы (53 карты), ізагласам (99 карт).

Выганаўскае Палессе – рэгіён, што знаходзіцца ў зоне міждыялектных кантактаў і ўзаемаўплываў гаворак Брэсцка-Пінскага Палесся і Панямоння, паміж рэкамі Ясельдай (прыток Прыпяці) і Шчарай (прыток Нёмана).

Адміністрацыйна гэта паўднёвая частка Івацэвіцкага раёна (Целяханшчына) і сумежныя тэрыторыі Ганцавіцкага і Пінскага раёнаў.

У значнай колькасці навуковых прац Выганаўскае Палессе паказваецца як частка сумежжа паміж буйнымі дыялектнымі адзінкамі – гродзенска-баранавіцкай (панямонскай) і заходнепалескай (брэсцка-пінскай, загародскай) групамі гаворак. Па тэрыторыі рэгіёна праходзіць значная колькасць ізаглас. Сярод іх пераважаюць ізагласы паўночнага і паўднёвага напрамкаў. Яны аддзяляюць гаворкі Панямоння ад гаворак Заходняга Палесся. Праходзяць гэтыя ізагласы ў розных месцах, пачынаючы ад паўночных межаў Выганаўскага Палесся да яго паўднёвых ускраін. Названы рэгіён – гэта пераходная зона паміж гаворкамі Панямоння і Заходняга Палесся [4, с. 402; 5–10; 11, с. 115]. Акрамя таго, многія даследчыкі праводзяць паміж арэаламі дадзеных гаворак старажытную балта-славянскую этнічную мяжу, якая, верагодна, праходзіла ў міжрэччы Ясельды і Шчары. У этнаграфічным аспекце гэтая тэрыторыя з’яўляецца месцам сутыкнення чатырох буйных гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў Беларусі: Паўночна-Заходняга, або Панямоння, Цэнтральнай Беларусі, Усходняга Палесся і Заходняга Палесся.

І як мяркуюць некаторыя даследчыкі, дадзены рэгіён асаблівай цікавасці не ўяўляе. Тут проста суіснуюць моўныя асаблівасці, характэрныя як гродзенска-баранавіцкім, так і заходнепалескім гаворкам. Пытанні дыялектнай сітуацыі на тэрыторыі Выганаўскага Палесся даследаваліся мала. Так, Н.Т. Вайтовіч выдзеліла паўночнабрэсцкія гаворкі, у склад якіх уключана і асноўная частка гаворак гэтага рэгіёна [12, с. 81–82, 107–108, 113, 189; 13, с. 7–8, 38–39; 14, с. 202–203; 15, с. 87–90, 131]. Ф.Д. Клімчук удакладніў межы паўночнабрэсцкіх гаворак, адзначыў некаторыя адметнасці, якія іх дыферэнцыруюць, а таксама на падставе фанетычных рыс вылучыў больш дробныя адзінкі – паўднёвацеляханскія і валішчанска-аброўскія гаворкі. Далей на поўдзень, паводле групойкі даследчыка, размешчаны чатыры досыць адрозныя структурныя разнавіднасці заходнепалескіх, або загародскіх, гаворак – сярэдне-, паўночна-, паўднёвазагародскія і тараканскія гаворкі [13; 14, с. 204–214; 16]. Таму для больш дакладнага вызначэння структуры мясцовых гаворак і характару моўных працэсаў было вырашана даследаваць названы рэгіён лінгвагеаграфічным метадам; пры гэтым аб’ектам вывучэння сталі гаворкі ўсіх населеных пунктаў.

Паводле праведзеных даследаванняў, у гаворках Выганаўскага Палесся назіраюцца значныя адрозненні на ўзроўні фанетыкі, марфалогіі і лексікі. Таму яны падзяляюцца шматлікімі ізагласамі, якія аб’яднаны ў пучкі. Апошнія ў сваю чаргу на тэрыторыі рэгіёна ўтвараюць чатыры асноўныя групы: *паўночную, паўднёвую, цэнтральную і лакальныя пучкі ізаглас* [1, карты № 139–237].

Заўважым, што пучкі ізаглас паўночнай, паўднёвай і цэнтральнай (лакальныя пучкі ізаглас – толькі часткова) груп паступова пашыраюцца амаль на ўсе гаворкі Выганаўскага Палесся. Таму часта яны аб’ядноўваюць дзве і больш дыялектных адзінак. У той жа час нярэдка два і больш пучкоў ізаглас і іх фрагментаў супадаюць. Дыялектныя адзінкі характарызуюцца агульнасцю на ўсіх узроўнях мовы (фанетыка, марфалогія, лексіка). Таму пучкі ізаглас не заўсёды з’яўляюцца межамі паміж групамі гаворак. Аднак на падставе пучкоў ізаглас і іх фрагментаў такія межы ўстаноўлены. Пры гэтым вельмі дакладна, паколькі ў рэгіёне даследаваны ўсе населеныя пункты. Унутранае адзінства асобных дыялектных адзінак устаноўлена на багатым фактычным матэрыяле, які дае «Атлас гаворак Выганаўскага Палесся» [1].

Такім чынам, паводле праведзеных даследаванняў, на тэрыторыі Выганаўскага Палесся вылучаюцца наступныя дыялектныя тыпы. На паўночным захадзе рэгіёна лакалізуюцца гродзенска-баранавіцкія (панямонскія) гаворкі. На асноўнай (цэнтральнай) частцы яго тэрыторыі пашыраны паўночнабрэсцкія гаворкі, пераважна іх цэнтральнацеляханская падгрупа (унутры яе – усходне- і заходнецеляханская мікрападгрупы), у цэнтры – гаворка мястэчка Целяханы. На паўднёвым захадзе і паўднёвым усходзе ад названых гаворак адзначаны адпаведна паўднёвацеляханскія і валішчанска-аброўскія гавор-

кі, на поўдні рэгіёна – сярэднезагародская гаворка в. Сакалоўка [1, карта № II]. Акрамя дыялектных груп і падгруп, пры члянэнні гаворак пэўнай мовы або рэгіёна выкарыстоўваюцца такія катэгорыі, як дыялектная зона і дыялектная мікразона. У межах Выганаўскага Палесся вылучана цяляханская мікразона, якая ўключае цэнтральнацяляханскую падгрупу паўночнабрэсцкіх гаворак і паўднёвацяляханскую групу гаворак.

Разгледзім больш падрабязна паўночнабрэсцкія гаворкі, якія пашыраны на асноўнай (цэнтральнай) частцы даследаванага рэгіёна. Гэтым гаворкам мы прысвяцілі адзін з нашых артыкулаў: «Цэнтральнацяляханская падгрупа паўночнабрэсцкіх гаворак (на матэрыялах лінгвістычнага атласа «Гаворкі Выганаўскага Палесся»)» [17].

У межах Выганаўскага Палесся да паўночнабрэсцкіх гаворак адносяцца гаворкі вёсак Бабровічы, Вулька Аброўская, Вулька Целяханская, Выганашчы, Вяда, Вялікая Гаць, Горталь, Гутка, Доўгая, Жытлін, Козікі, Краі, Малая Гаць, Раздзялавічы, Святая Воля, Соміна, Тупічычы. Большасць гэтых гаворак належаць да цэнтральнацяляханскай падгрупы (акрамя гаворак вёсак Жытлін і Раздзялавічы) [1, с. 55–56; карта № II].

Паўночнабрэсцкія гаворкі, у тым ліку цэнтральнацяляханская падгрупа, мяжуюць з наступнымі гаворкамі рэгіёна: з гродзенска-баранавіцкімі (на поўначы), паўднёвацяляханскімі (на паўднёвым захадзе), валішчанска-аброўскімі (на паўднёвым захадзе і паўднёвым усходзе) і мікраарэалам гаворкі мястэчка Целяханы (на поўдні) [1, карта № II].

Цэнтральнацяляханская падгрупа паўночнабрэсцкіх гаворак аддзяляецца ад гродзенска-баранавіцкіх, валішчанска-аброўскіх, паўднёвацяляханскіх і гаворкі мястэчка Целяханы значнай колькасцю ізаглас.

Цэнтральнацяляханскай падгрупе гаворак уласцівы наступныя адметнасці: сяміфанемны склад галосных гукаў: [i], [ы], [e]¹, [e]², [a], [o], [y]; захаванне *o ў ненаціскных складах пасля цвёрдых зычных /o к а н н e/ (голова́, дора́га, коро́ва, мо́локо, с'эно, с'эно, л'э́то, л'э́то, садо́к, трава́ і інш.); галосны [e] на месцы *o ў новых закрытых складах пад націскам (вёз, в'эз, нёс, стёл, кён', к'ён' і інш.); пераважна галосны [ы] на месцы *o ў прыназоўніку пад (ныд); пераважна галосны [e] на месцы націскага *Ѣ (л'эс, с'эно, сн'эг і інш.); пераважна паслянаціскны галосны [o] у слове вёцэр (в'эц'ор, в'эц'ор); пераважна галосны [e] на месцы *е, *Ѣ ў першым пераднаціскным складзе пасля цвёрдых губных (весна́, бедá, мешо́к і інш.); захаванне *е ў першым пераднаціскным складзе пасля мяккіх пярэднеязычных *д, *т, *з, *с, *н /е к а н н e/ (дз'ен'о́к /дз'о́ен'о́к, д'ен'о́к/, з'емл'á, с'елó і інш.); галосны [e] на месцы *е ў пераднаціскным і паслянаціскным складзе ў лексемах глядзэў, злякаўся, злякаўца, за́яц, па́мяць (гл'едз'эв /гл'едз'эў, гл'едз'эв, гл'ед'эв/, зл'екáвса, зл'екáўца, зл'екáў'іса, за́йец, па́мец', па́мец'^m, па́мет' /); пераважна захаванне *ы ў націскным і першым пераднаціскным складзе пасля губных зычных (бык, вы, вы́п'і вы́со́ко, вы́сытав /вы́сытаў/, грыбы́, мы, мыш, помы́ю, пы́л і інш.); пераважна захаванне націскага *ы ў словах тыпу сын, ва́лы, ры́ба, ды́м (сын, во́лы, ры́ба); пераважна галосны [y] пасля зычнага [б] у словаформах быў, бы́ла, бы́ло, бы́лі (був/буў, бу́ла, бу́ло, бу́лі); пераважна паралельнае ўжыванне пераднаціскных галосных [e], [i] ў слове ня́ма (н'е́ма, н'і́ма); пераважна захаванне [e] ў лексеме далéка (дал'éко); пераднаціскны галосны [e] ў словаформе яйцо́м (йейце́м); пераважна цвёрдыя губныя перад рэфлексамі *е /ва ўсіх пазіцыях/, *Ѣ /у ненаціскных складах/ (весна́, васна́, мед, бе́рог, ве́чор, до мен'э́, до ман'э́, пе́ршы, бедá, бада́, мешо́к, машо́к і інш.); мяккія пярэднеязычныя перад рэфлексамі *е (дз'ен'о́к /дз'о́ен'о́к, д'ен'о́к/, з'емл'á, с'елó, по́л'е); мяккія губныя і пярэднеязычныя перад рэфлексамі *і

¹ Літара e абазначае галосны гук [э] пасля мяккіх, паўмяккіх і цвёрдых зычных.

² Гук [e] абазначае нелабіялізаваны галосны пярэдняга рада сярэдне-верхняга пад'ёму (закрыты, сярэдні паміж [э] і [і(ы)]), які павышаны ў даследаваных гаворках пасля мяккіх, паўмяккіх і цвёрдых зычных.

(м'іска, роб'іц'і, /роб'іц', роб'іц^м'і, роб'іт'і/, л'іпа, з'іма, ходз'іц'і, /ходз'іц', ходз^о'іц^м'і, ход'іт'і/); мяккія і паўмяккія *д, *т перайшлі пераважна ў палаталізаваныя [дз'], [ц'], зрэдку – у мяккія [дз^о'], [ц^м']³ (дз'ен', ц'епэр, ц'епэра /ц'епэрака/, ц'еп'эр, ходз'іц'і, ц'іхо, дз'ед, ц'ен'; дз^о'ен', ц^м'епэр, ходз^о'іц^м'і, ц^м'іхо, дз^о'ед, ц^м'ен'); пераважна цвёрдыя губныя і заднеязычныя перад канчаткам -ей у назоўніках жаночага роду множнага ліку роднага склону (бабэй, головэй, йамэй, дорогэй, стрехэй); пераважна цвёрдыя заднеязычныя перад [e] (дóвгейе, дóвге /дóўгейе/, корóткейе, корóтке, ц'іхейе, ц'іхе /ц^м'іхейе, ц^м'іхе, т'іхейе, т'іхе/); мяккія зычныя перад рэфлексамі націскага *Ѣ (в'эц'ер, л'ес, с'эно, сн'ег, в'эц'ор, л'эс, с'эно, сн'эг і інш.); пераважна цвёрдыя зычныя перад рэфлексамі *о ў новых закрытых складах пад націскам (вэз, вэл, корэвка, нэс, стэл, кэн' і інш.); мяккія заднеязычныя ў гістарычных спалучэннях *гы, *кы, *хы (дóвг'і /дóўг'і/, корóтк'і, ц'іх'і /ц^м'іх'і, т'іх'і/); пераважна ацвярдзенне мяккага *т на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку (хóдз'іт, хóдз'ат /хóдз^о'іт, хóдз^о'ат, хóд'іт, хóд'ат/); пераважна цвёрды і паўмяккі зычны *р, зрэдку захаванне мяккага *р (град, грех, порáдок порéзав, /порéзаў/, рэчка, корéвка; гр'ад, гр'ех, пор'áдок, пор'эзав, р'эчка, кор'эвка і інш.; гр'ех, пор'áдок, пор'эзав, р'эчка); пераважна цвёрдыя шыпячыя (жар, жыто, на межé /на м'ежé/, шапка і інш.); толькі цвёрды гістарычны мяккі *ц (молодз'іца /молодз^о'іца, молод'іца/, хлопцы, цацка, цэвка /цэўка/, цен); пераважна падоўжаныя зычныя [л'л'], [н'н'] на месцы спалучэнняў *-лј-, *-нј- у пазіцыі паміж галоснымі (з'эл'л'е, нас'эн'н'е); пераважна захаванне звонкіх зычных у канцавым становішчы і ў сярэдзіне слова перад глухімі (вэз, в'эз, дуб, кáзка, скáзка, загáдка); пераважна губна-губны [w] у пазіцыі пасля галоснага перад зычным і ў канцавым становішчы (п ráwда, дówг'і, куп'іw); пераважна эпентэтычны зычны [н'] перад гістарычным націскным *ѣ пасля ацвярдзелага губнога *м (мн'áсо, мн'áта, помн'áв /помн'áў/, ц'эмн'е /ц^м'эмн'е, т'эмн'е/); пераважна цвёрды зычны [в] у прыметнікавай форме нóвае (нóвейе); пераважна адсутнасць прыстаўных зычных у слове вóсень (óс'ен'); пераважна прыстаўны зычны [з] у лексеме вóстры і словаформе нівóднага (гóстры, гóстр'ы; н'і-гóдного /н'ігóнного/); прыстаўны зычны [з] у лексеме ара́ць (гора́ц'і /гора́ц^м'і, гора́т'і/); адсутнасць прыстаўных зычных у слове анúча (онúча); пераважна паралельнае ўжыванне лексем шчо, шо [што]; пераважна ўжыванне злучніка і часціцы чы [ці]; пераважна ўжыванне словаформы оўéс [авéс]; пераважна ўжыванне словаформ хл'эw, хл'ew [хлеў]; пераважна канчатак -ем назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку другога скланення з асновай на мяккі і зацвярдзелы зычны ў творным склоне (кон'эм, рубл'эм, ножэм, йейцэм); канчатак -е назоўнікаў жаночага і мужчынскага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на зацвярдзелы зычны ў месным склоне (на межé, на м'ежé, на мажé; на дворé, на двор'э, на концé); канчатак -і назоўнікаў жаночага, мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на цвёрды і мяккі зычны ў месным склоне (у (в) хáц'і /у (в) хáц^м'і, у (в) хáт'і/, у (в) л'эс'і, у (в) нóс'і, у (в) пól'і); формы агульных назоўнікаў і ўласных імёнаў жаночага роду адзіночнага ліку ў клічным склоне (ба́бо, ма́мо; ма́ма /не заўсёды/, Ма́н'а, Ва́л'а); пераважна канчатак -ей назоўнікаў жаночага роду множнага ліку першага скланення ў родным склоне (бабэй, баб'эй, головэй, голов'эй, йамэй, йам'эй, дорогэй, дорог'эй, стрехэй, стрех'эй, хатэй); пераважна канчатак -м'і назоўніка грудзі ў творным склоне (грудз'м'і); формы назоўніка чóбаты [бóты] у месным склоне множнага ліку (у чобóц'ах /у чобóц'ах, у чобóц'áх/, у чобóтах /у чобóтах, у чобóтáх/); націскны і ненаціскны канчатак -ы прыметнікаў мужчынскага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (молоды́, малы́, стары́, дóбры, нóвы, хорóшы); паралельнае ўжыванне націскных канчаткаў -айа, -а або толькі націскага канчатка -айа прыметнікаў жаноча-

³ [дз^о'] – вымаўленне [дз] з прыгукам [д], [ц^м'] – вымаўленне [ц] з прыгукам [т].

га роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*молода́йя, стара́йя; молодá, старá*); пераважна паралельнае ўжыванне ненаціскных канчаткаў *-айя, -а* прыметнікаў жаночага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*добра́йя, нова́йя; добра, нова*); паралельнае ўжыванне націскных канчаткаў *-ейе, -е* або толькі націскага канчатка *-ейе* прыметнікаў ніякага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*молоде́йе, старе́йе; молодé, старé*); пераважна паралельнае ўжыванне ненаціскных канчаткаў *-ейе, -е* прыметнікаў ніякага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*нове́йе, нов'ейе, салодке́йе, солóдк'ейе, хорóшейе; нове, нов'е, солóдке, солóдк'е, хорóше*); формы асабова-ўказальных займеннікаў трэцяй асобы мужчынскага, жаночага і ніякага роду адзіночнага і множнага ліку *вѐн, в'ѐн, вонá, вонó, вонý* [ѐн, яна́, яно́, яны́]; пераважна ўласна-асабовы займеннік другой асобы множнага ліку *вы* [вы]; пераважна форма з ус'іма́ азначальнага займенніка ўсе ў выразе *жáла жы́та з ус'імі*; няпэўны займеннік *н'ѐшчо /н'ѐшчо/* [нѐшта]; формы інфінітыва з асновай на галосны пераважна з суфіксам *-ц'і*, зрэдку – *-ц'і^м* (*ходз'іц'і, роб'іц'і, спáц'і; ходз'іц'і^м, роб'іц'і^м, спáц'і^м*); формы зваротных дзеясловаў у інфінітыве пераважна з постфіксам *-са (-с)* (*бра́ц'іса /бра́ц'іса, бра́т'іса, бра́ц'іс/, зва́ц'іса /зва́ц'іса, зва́т'іса, зва́ц'іс/, мýц'іса, мýц'іс, роб'іц'іса /роб'іц'іса, роб'іт'іса, роб'іц'іс/, умыва́ц'іса /умыва́ц'іса, умыва́т'іса, умыва́ц'іс/*); формы інфінітыва з асновай на [к] (*пец'і, п'ѐкц'і; пец'і́ /п'ѐкц'і́, пец'і́^м, пект'ѐ́; с'ѐкц'і́ /с'ѐкц'і́^м, с'ѐкт'і́*); дзеяслоўныя формы *лята́юць, лета́юць* з націскам на першым складзе асновы (*л'ѐтац'і, /л'ѐтац'і, л'ѐтац'і^м, л'ѐтат'і, л'ѐтайут /л'ѐтайуц'і*); формы дзеясловаў *хадзі́ць, насі́ць* у першай асобе адзіночнага ліку (*ходз'у́ /ходз'óу́, ход'у́, нос'у́*); цвёрды зычны [с] у зваротнай форме дзеяслова (*бой'у́са, купáйуса, бойáвса, купáвса /купáўса/, зроб'і́лоса /зроб'і́лос/*); пераважна формы *ходз'іт, ходз'ат /ходз'óіт, ходз'óат, хóд'іт, хóд'ат/* дзеясловаў другога спражэння ў трэцяй асобе адзіночнага і множнага ліку з націскам на аснове; пераважна формы *пек'ут, пек'уц'і́ /п'ѐк'ут/, стрыг'ут, стрыг'уц'і́* дзеясловаў першага спражэння з асновай на [г], [к] у трэцяй асобе множнага ліку; пераважна формы *в'ѐс'ат /в'ѐс'ац'і́/* дзеяслова *вісе́ць* у трэцяй асобе множнага ліку; ужыванне слоў: *бу́л'ба; картóпл'і; картóпл'а* 'бульба', *бу́с'ко* 'бусел', *во́вчыіе; овѐчыіе; пол'аны́іе* 'неядомыя грыбы', *волочы́ц'і; бороно́вац'і* 'баранаваць', *вудэ́чка; уздэ́чка* 'аброць', *дз'убен', дз'у́б'ен'; дз'уба; дз'убка; дз'уб'ік* 'дзюба ў птушак', *йѐжык* 'вожык', *жалó; жáло; жарлó* 'джала /у пчалы', *журахв'іны* 'журавіны', *звод, звѐд; кóворот; дзвѐн* 'вага ў калодзежным жураўлі', *кл'ун'а; гумнó* 'гумно', *кл'учка* 'вочап у калодзежным жураўлі', *кóворот; коворѐт; журавѐл* 'калодзежны журавель', *козл'ак'і; правдз'івыіе грыбы́* 'ядомыя грыбы', *комн'ѐр; ком'ѐр; ковн'ѐр* 'каўнер у кажусе', *комн'ак'і* 'таўчоная бульба /пюрэ', *коп'іца* 'капа сена', *красногóлóв'ік; красногóлóвец* 'падасінавік', *кúра; кúрыца* 'курыца', *ла́пно; поб'ѐл* 'вапна', *л'івен', л'ів'ен'; л'іўны дошч; прол'івны́ дошч; вел'ік'і дошч* 'лівень', *мýс'іт; мýс'іц'і́* 'мабыць', *м'йáвкайе; м'áвкайе; йáвкайе* 'мяўкае /пра ката', *нас'ілы* 'насілы', *нату́рысты; зац'ѐн'н'івы /н'емнóго берé/* 'натурысты /пра каня', *н'ебóга, н'е'бóга⁴* 'пляменніца', *н'ебóж, не'бóж* 'пляменнік', *орабу́шок; гарабу́шок; ворабѐшык* 'варабей', *п'ѐвен', п'ев'ен'; пет'ух* 'певень', *помѐст; пыдлóга* 'падлога', *пóночы; ц'ѐмно; ц'óмно* 'цѐмна', *птáшка; пту́шка* 'птушка', *перѐхмарок; óблако; óболок, обóлóк; óблок* 'воблака', *перѐчынок; берѐмн'е* 'пластаваны абярэмак сена', *рúхкайут; рóхкайут* 'рохкаюць /пра свіней', *св'ін'н'е; св'ін'н'і* 'свінні', *сковпѐц; скоп'ѐц; рѐжа, рѐза* 'капец бульбы', *слон'ѐчн'ік; слон'ѐчн'ак* 'сланечнік', *сокорáт; сокóчут; кокудáчуц'* 'сакочуць /пра курэй', *сón'ейко* 'сонейка', *сохá; стовп* 'саха ў калодзежным жураўлі', *спóвац'і́* 'спяваць', *страм'іна; страб'іна; драб'іна* 'драбіны /прыстаўная лесвіца', *судас'іца; судóс'іца; устрѐц'іца; стрѐца; сустрѐца; спаткáцца⁵* 'сустрэцца', *ц'е-*

⁴ [e'] – галосны гук, сярэдні паміж [e] і [i].

⁵ Граматычныя формы ўніфікаваны ў інфінітыў.

пёр; с'он'н'а; с'егон'а; с'егон'і 'сёння', цеха; радз'ужска; радно́; ц'ёл'н'ік 'палатняная коўдра', часны́к; часн'і́к 'часнок', чобор, чабо́р; чо́бор; чобу́р, чебу́р; чобы́р; чобёр; чаб-рэ́ц 'чабор', чо́боты 'боты', через 'цераз /мост/' [1; 18, с. 48–49, 52–54].

Шэраг спецыфічных асаблівасцей цэнтральнацеляханскай падгрупы паўночна-брэсцкіх гаворак утвараюць дзве дыялектныя мікрападгрупы: усходнецеляханскую і заходнецеляханскую.

Усходнецеляханскай мікрападгрупе характэрны наступныя адметнасці: галосны [i] на месцы *ы ў націскным і першым пераднаціскным складзе пасля губных зычных (б'ік, в'і, в'і́ні, в'ісо́ко, в'ісы́тав /в'ісы́таў/, грыб'і, м'і, м'іш, пом'і́у, п'і́л і інш.); галосны [ы·]⁶ на месцы націскага *ы ў словах тыпу сын, валы́, ры́ба, дым (сы́н, во́лы, ры́ба); галосны [i] на месцы *о ў прыназоўніку пад (п'і́д); мяккія губныя перад рэфлексамі *е, *Ѣ (в'есна́, м'ед, б'э́рог, в'э́чор, до м'ен'е́, п'э́рышы, б'е́да, м'ешо́к і інш.); мяккія губныя і заднеязычныя перад канчаткам -ей у назоўніках жаночага роду множнага ліку роднага склону (баб'е́й, голо́в'е́й, йа́м'е́й, доро́г'е́й, стрех'е́й); мяккія заднеязычныя перад [e] (до́вг'е́йе, до́вг'е, ко́ротк'е́йе, ко́ротк'е, ц'і́х'е́йе /ц'і́х'е/); мяккія губныя і заднеязычныя перад рэфлексамі *о ў новых закрытых складах пад націскам (в'э́з, в'э́л, к'е́нь і інш.); наяўнасць паўмяккага зычнага *р (гр'ад, гр'ех, пор'а́док, пор'э́зав, р'э́чка і інш.); мяккі зычны [в'] у прыметнікавай форме но́вае (но́в'е, но́в'е́йе); уласна-асабовы займеннік другой асобы множнага ліку в'і [вы]; формы в'і́с'ац', в'і́с'ат дзеяслова вісе́ць у трэцяй асобе множнага ліку; ужыванне слоў: вуздз'э́чка 'аброць', карто́пл'і; карто́пл'а 'бульба', карто́пл'а́на́я ка́ша, карто́пл'а́на ка́ша 'таўчоная бульба /пюрэ]', ко́кочут 'сакочуць /пра курэй]', нос'і́лы 'насілы', п'э́в'ен, п'э́вен у значэнні 'журавель', по́м'э́ст; п'і́дло́га 'падлога', про́ле́йны до́шч 'лівень', со́н'ен'ко 'сонейка', часно́к 'часнок' [1; 13, с. 53].

Заходнецеляханскай мікрападгрупе ўласцівы наступныя асаблівасці: галосны [a] на месцы *е, *Ѣ ў першым пераднаціскным складзе пасля цвёрдых губных (васна́, ба́да, машо́к і інш.); галосны [ы^у]⁷ пасля зычнага [б] у словаформах быў, была́, было́, былі́ (бы́в, бы́ла, бы́ло, бы́лі); палаталізаваны [ц'] на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку (хо́дз'і́ц', хо́дз'а́ц'); наяўнасць мяккіх і паўмяккіх шыпячых (ж'ар, на меж'е́, на м'еж'е́, ш'апка; ж'і́то)⁸; частковае аглушэнне звонкіх зычных у сярэдзіне слова перад глухімі (ка́з'ка, зага́д'ка)⁹; адсутнасць прыстаўных зычных у слове во́стры (о́стры); адпадзенне пачатковага гука ў слове ану́ча (ну́ча); канчаткі -ам'і, -іма назоўніка грудзі ў творным склоне (грудз'а́мі; грудз'і́ма); форма зо вс'і́ма азначальнага займенніка ўсе ў выразе жа́ла жы́та з усі́мі; ужыванне слоў: бу́льба 'бульба', воробу́шок; рабу́шок 'верабей', воротн'і́к 'каўнер у кажусе', дз'овб; дз'овбы́ль; дз'овбен 'дзюба ў птушак', йеж 'вожык', красн'і́к 'падасінавік', нос'і́лы 'насілы', обле́йны до́шч 'лівень', про́з 'цераз /мост/', мн'а́вка́йе; ра́вка́йе 'кот мяўкае', солон'э́чн'і́к 'сланечнік', сосна́ 'хвоя', уздз'э́чка 'аброць', чо́боты; чо́боц'і 'боты' [1; 14, с. 32, 151–152].

⁶ Галосны [ы·] характэрны для большасці заходнепалескіх (загародскіх) гаворак. Ён блізкі да гука [u] ва ўкраінскай літаратурнай мове і некалькі адрозніваецца ад [ы] ў беларускай і рускай літаратурнай мовах, хоць да апошняга [ы·] адносна блізкі. Гэта галосны пярэдняга (пярэдне-сярэдняга) рада верхняга пад'ёму, аднак некалькі паніжаны ў напрамку да сярэдняга пад'ёму. Гук [ы·] адзначаны ў гаворках вёсак Соміна, Горталь, Гутка пасля цвёрдых зычных.

⁷ [ы^у] – галосны гук, сярэдні паміж [ы] і [у].

⁸ Галосны [u] верхняга пад'ёму сярэдняга рада. Ён прыкметна больш пярэдні за гук [ы] ў гаворках асноўнага беларускага віду, больш блізкі да яго варыянта [i] пасля мяккіх зычных. Галосны [u] пашыраны ў гаворцы в. Вяду пасля паўмяккіх зычных толькі ў слове ж'і́то.

⁹ [з'] – зычны гук, сярэдні паміж [з] і [с], [д'] – зычны гук, сярэдні паміж [д] і [т].

Цэнтральнацеляханская падгрупа як састаўная частка паўночнабрэсцкіх гаворак характарызуецца цэлым комплексам моўных асаблівасцей. А паўночнабрэсцкія гаворкі, як вядома, вельмі блізкія да гаворак усходнепалескай часткі слуцка-мазырскай групы паўднёва-заходняга дыялекту беларускай мовы. Яны з'яўляюцца, безумоўна, адзінымі з гэтымі гаворкамі па сваёй дыялектнай аснове і выступаюць фактычна іх працягам, хоць і своеасаблівым, па геаграфіі. Паўночнабрэсцкія гаворкі ўтвараюць адносна нешырокі пояс, які прымыкае да ізагласнай мяжы паміж заходнепалескімі гаворкамі і гаворкамі асноўнага масіву беларускай мовы. Загадкавым і незвычайным з'яўляецца гэты пояс усходнепалескіх гаворак па яго ўтварэнні і паходжанні, што патрабуе спецыяльнага даследавання. Аднак гэта загадка для гістарычнай дыялекталогіі [14, с. 203].

Такім чынам, у выніку праведзеных даследаванняў на аснове матэрыялаў рэгіянальнага лінгвістычнага «Атласа гаворак Выганаўскага Палесся» пацверджана правасмернасць вылучэння намі ў папярэдніх працах цэнтральнацеляханскай падгрупы паўночнабрэсцкіх гаворак, упершыню вызначаны яе межы, унутры гэтай дыялектнай адзінкі выдзелены ўсходне- і заходнецеляханская мікрападгрупы, удакладнены, дапоўнены і сістэматызаваны яе моўныя асаблівасці. Цэнтральнацеляханская падгрупа як састаўная частка паўночнабрэсцкіх гаворак характарызуецца цэлым комплексам фанетычных, марфалагічных і лексічных адметнасцей. Яна выступае як выразна акрэсленая дыялектная адзінка даўняга ўтварэння, якая адасобілася ад іншых груп.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Самуйлік, Я. Р. Атлас гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік ; Брэсц. дзярж. тэхн. ун-т. – Брэст : БрДТУ, 2013. – 322 с.
2. Клімчук, Ф. Дыялектныя тыпы Берасцейска-Пінскага Палесся / Ф. Клімчук // Моўнакультурная прастора Брэсцка-Пінскага Палесся : зб. навук. арт. : у 2 ч. / Брэсц. дзярж. ун-т ; рэдкал.: М. М. Аляхновіч [і інш.]. – Брэст, 2011. – Ч. 1. – С. 160–166.
3. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Берасцейскай вобласці / Ф. Д. Клімчук // *Gdzie bije źródło... Pieśni ludowe pogranicza Polski i Białorusi* / red. F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, M. Żygałova. – Lublin ; Wisznice, 2015. – S. 129–143.
4. Нарысы па беларускай дыялекталогіі : вучэб. дапам. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. Р. І. Аванесава ; рэдкал.: М. В. Бірыла, І. М. Гайдукевіч, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1964. – 415 с.
5. Лінгвістычная геаграфія і групойка беларускіх гаворак : атлас / Р. І. Аванесаў [і інш.] ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. Р. І. Аванесава, К. К. Атраховіча (Крапівы), Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 112 с.
6. Блінава, Э. Д. Беларуская дыялекталогія : вучэб. дапам. / Э. Д. Блінава, Е. С. Мяцельская. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1980. – 303 с.
7. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы / Р. І. Аванесаў [і інш.] ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. Р. І. Аванесава. – Мінск : АН БССР, 1963. – [2] с., VIII, 338 к.
8. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы: уступ. арт., давед. матэрыялы і камент. да карт / Р. І. Аванесаў [і інш.] ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. К. К. Крапівы, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : АН БССР, 1963. – 970 с.
9. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак : у 5 т. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. М. В. Бірылы, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Фонд фундам. даслед. Рэсп. Беларусь, 1993–1998. – Т. 5.
10. Паўднёва-заходнія ізагласы // Лексічныя ландшафты Беларусі: жывёльны свет / І. Я. Яшкін [і інш.] ; НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; навук. рэд.: Ф. Д. Клімчук, І. Я. Яшкін. – Мінск, 1995. – С. 180–186.

11. Самуйлік, Я. Міждыялектныя сувязі гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Самуйлік // Діалектолагічны студіі : зб. ст. / НАН Украіны, Ін-т українознаўства ; відп. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів, 2006. – Вип. 6 : Лінгвістычны атлас – від створення до інтэрпретацыі. – С. 115–125.

12. Вайтовіч, Н. Т. Ненаціскны вакалізм народных гаворак Беларусі / Н. Т. Вайтовіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – 220 с.

13. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук / АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; рэд. М. І. Талстой. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 126 с.

14. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. для філал. спецыяльнасцей ВНУ / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 293 с.

15. Босак, А. А. Гаворкі Верхняга Над'ясельдзя / А. А. Босак, В. М. Босак. – Мінск : [б. в.], 2007. – 130 с.

16. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Берасцейска-Пінскага Палесся і Падляшша як вынік гістарычнага развіцця / Ф. Д. Клімчук // *Pogranicze*. – 2003. – Т. 4. – С. 245–256.

17. Самуйлік, Я. Р. Цэнтральнацеляханская падгрупа паўночнабрэсцкіх гаворак (на матэрыялах лінгвістычнага атласа «Гаворкі Выганаўскага Палесся») / Я. Р. Самуйлік // *Вестн. Брест. гос. техн. ун-та*. – 2012. – № 6. – Гуманитар. науки, ч. 1. – С. 112–116.

18. Мяцельская, Е. С. Беларуская дыялекталогія : практыкум : вучэб. дапам. / Е. С. Мяцельская, Э. Д. Блінава. – Мінск : Выш. шк., 1991. – 287 с.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 24.02.2017

Samuilik Y.R. Central-Cieliakhany Subgroup of the North-Brest Dialects: Linguo-Geographical Aspect

On the basis of The Atlas of the Vyhanaiskaje Paliessie Dialects, the article considers the most typical phonetic, morphological, lexical peculiarities and specific features of the Central-Cieliachany subgroup of the North-Brest dialects common to the central part of the region under study. The Vyhanaiskaje Paliessie is the region between the rivers of Jasielida (left inflow of the Prypiats River) and Shchara (left inflow of the Nyoman River). Administratively, it is the southern part of the Ivacevichy district (Cieliachany region) and borderlands of the Pinsk and Hancavichy districts. Geographically and historically, this region occupies a specific transitional zone between the typical Western Paliessie and the Paniamonnie regions, and ethnographically it is the place where the four historical-ethnographical regions of Belarus meet: the North-West or the Paniamonnie, the Central Belarus, the Eastern Paliessie and the Western Paliessie. Linguistically, the Vyhanaiskaje Paliessie is a transitional zone between the Paniamonnie and the Western Paliessie dialects.